

אדר ב' תשע"ד

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל
ישועת שומרון ע"י ארבעת המצורעים
לפרשת מצורע (על פי שיעור של הרב אלחנן סמט)

וּנְרָאָה יָד וַיִּקְחוּ שְׁנֵי רֶכֶב סוּסִים וַיִּשְׁלַח הַמֶּלֶךְ אַחֲרֵי מַחֲנֵה-אָרָם לֵאמֹר לְכוּ וּרְאוּ. טו וַיֵּלְכוּ אַחֲרֵיהֶם עַד-הַיַּרְדֵּן וְהָנָה כָּל-הַדָּרָךְ מְלֵאָה בְּגָדִים וּכְלִים אֲשֶׁר-הַשְּׁלִיכוּ אָרָם בַּחֲפָזָם (בַּחֲפָזָם) (וַיֵּשְׁבוּ הַמְּלָאכִים וַיִּגְדּוּ לַמֶּלֶךְ. טז וַיֵּצֵא הָעַם וַיִּבְאוּ אֶת מַחֲנֵה אָרָם וַיְהִי סָאָה-סֵלֶת בְּשֶׁקֶל וְסֵאתִים שְׁעָרִים בְּשֶׁקֶל כְּדָבָר ה'. יז וְהַמֶּלֶךְ הִפְקִיד אֶת-הַשְּׁלִישׁ אֲשֶׁר-נִשְׁעַן עַל-יָדוֹ עַל-הַשָּׁעַר וַיִּרְמְסוּהוּ הָעַם בְּשָׁעַר וַיָּמָת כְּאֲשֶׁר דָּבַר אִישׁ הָאֱלֹקִים אֲשֶׁר דָּבַר בְּרַדְתַּת הַמֶּלֶךְ אֵלָיו. יח וַיְהִי כְּדָבָר אִישׁ הָאֱלֹקִים אֶל-הַמֶּלֶךְ לֵאמֹר סֵאתִים שְׁעָרִים בְּשֶׁקֶל וְסָאָה-סֵלֶת בְּשֶׁקֶל יִהְיֶה כַּעֲת מָחָר בְּשָׁעַר שְׁמֶרוֹן. יט וַיַּעַן הַשְּׁלִישׁ אֶת-אִישׁ הָאֱלֹקִים וַיֹּאמֶר וְהָנָה ה' עֹשֶׂה אַרְבּוֹת בְּשָׂמַיִם הִיְהִי כְּדָבָר הַזֶּה וַיֹּאמֶר הַנָּדָה רֵאָה בְּעֵינֶיךָ וּמִשָּׁם לֹא תֹאכַל. כ וַיְהִי-לוֹ כֵּן וַיִּרְמְסוּ אֹתוֹ הָעַם בְּשָׁעַר וַיָּמָת.

מי היו ארבעת המצורעים?

2. במסכת סוטה מז ע"א ובמקבילות מובא מאמרו של ר' יוחנן:

"וארבעה אנשים היו מצורעים" – אמר ר' יוחנן זה גיחזי ושלושת בניו.

ונשאלת השאלה, מה ראה ר' יוחנן לזהות את המצורעים האנונימיים בסיפורנו עם גיחזי ובניו?

ומסביר הרב אלחנן סמט, שמההיבט הפורמלי יש כאן דוגמה לדרכו של מדרש האגדה 'לנוס מן האנונימיות' ולזהות אישים אנונימיים במקרא עם אישים ידועי שם כשישנה עילה כלשהי לזיהויים, כגון שהיו באותו הדור או שיש להם תכונה משותפת וכדומה. במקומנו הצרעת היא העילה לזיהוי זה, והעובדה ששני האירועים אירעו באותו הדור ובזיקה לאלישע הנביא. (על תכונה זו של מדרש האגדה עמד חוקר המדרש יצחק היינמן בספרו

פרשת השבוע פותחת בטהרת המצורע, והפטרותה עוסקת בסיפור בבשורת הישועה של שומרון מפי ארבעת המצורעים.

1. ממלכים ב' פרק ז' (י"ג-כ')

ג וַאֲרַבְעָה אַנְשִׁים הָיוּ מִצְרָעִים פֶּתַח הַשָּׁעַר וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל-רֵעֵהוּ מָה אֲנַחְנוּ לְשָׂבִים פֹּה עַד-מָתְנֵנוּ. ד אִם-אֲמַרְנוּ נִבּוֹא הָעִיר וְהָרַעַב בְּעִיר וּמָתְנֵנוּ שָׁם וְאִם-יִשְׁבְּנוּ פֹה וּמָתְנֵנוּ וְעַתָּה לְכוּ וּנְפַלֶּה אֶל-מַחֲנֵה אָרָם אִם-יַחֲיֵנוּ נַחֲיָה וְאִם-יָמִיתֵנוּ וּמָתְנֵנוּ. ה וַיִּקְמוּ בְּנִשְׁף לָבוֹא אֶל-מַחֲנֵה אָרָם וַיִּבְאוּ עַד-קֶצֶה מַחֲנֵה אָרָם וְהָנָה אִין-שָׁם אִישׁ. ו וְאֶדְנִי הַשְּׂמִיעַ אֶת-מַחֲנֵה אָרָם קוֹל רֶכֶב קוֹל סוּס קוֹל חֵיל גָּדוֹל וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל-אָחִיו הִנֵּה שָׁכַר-עֲלֵינוּ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֶת-מַלְכֵי הַחֲתִים וְאֶת-מַלְכֵי מִצְרַיִם לָבוֹא עֲלֵינוּ. ז וַיִּקְוֹמוּ וַיִּנוּסוּ בְּנִשְׁף וַעֲזָבוּ אֶת-אֶהְלֵיהֶם וְאֶת-סוּסֵיהֶם וְאֶת-חֲמֹרֵיהֶם הַמַּחֲנֵה כְּאֲשֶׁר-הָיָה וַיִּנְסוּ אֶל-נַפְשָׁם. ח וַיִּבְאוּ הַמִּצְרָעִים הָאֵלֶּה עַד-קֶצֶה הַמַּחֲנֵה וַיִּבְאוּ אֶל-אֶהֱל אַחַד וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ וַיִּשְׂאוּ מִשָּׁם כֶּסֶף וְזָהָב וּבַגְדִים וַיֵּלְכוּ וַיִּטְמְנוּ וַיֵּשְׁבוּ וַיִּבְאוּ אֶל-אֶהֱל אַחֵר וַיִּשְׂאוּ מִשָּׁם וַיֵּלְכוּ וַיִּטְמְנוּ. ט וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל-רֵעֵהוּ לֹא-כֵן אֲנַחְנוּ עֹשִׂים הַיּוֹם הַזֶּה יוֹם-בְּשָׂרָה הוּא וְאֲנַחְנוּ מַחֲשִׂים וְחַפִּינוּ עַד-אוֹר הַבֶּקֶר וּמִצָּאֵנוּ עוֹנוֹן וְעַתָּה לְכוּ וְנִבְאָה וְנִגִּידָה בֵּית הַמֶּלֶךְ. י וַיִּבְאוּ וַיִּקְרְאוּ אֶל-שָׁעַר הָעִיר וַיִּגִּידוּ לָהֶם לֵאמֹר בָּאנוּ אֶל-מַחֲנֵה אָרָם וְהָנָה אִין-שָׁם אִישׁ וְקוֹל אָדָם כִּי אִם-הַסּוּס אֲסוּר וְהַחֲמוֹר אֲסוּר וְאֶהְלִים כְּאֲשֶׁר-הֵמָּה. יא וַיִּקְרָא הַשָּׁעָרִים וַיִּגִּידוּ בֵּית הַמֶּלֶךְ פְּנִימָה. יב וַיִּקֶם הַמֶּלֶךְ לִלְחָה וַיֹּאמֶר אֶל-עַבְדָּיו אֲגִידָה-נָא לָכֶם אֶת אֲשֶׁר-עָשׂוּ לָנוּ אָרָם יָדְעוּ כִּי-רַעֲבִים אֲנַחְנוּ וַיִּצְאוּ מִן-הַמַּחֲנֵה לְהַחֲבֶה בַּהַשְׂדֵּה (בַּשְּׂדֵּה) לֵאמֹר כִּי-יִצְאוּ מִן-הָעִיר וְנִתְפָּשׂוּ חַיִּים וְאֶל-הָעִיר נָבֵא. יג וַיַּעַן אַחַד מֵעַבְדָּיו וַיֹּאמֶר וַיִּקְחוּ-נָא חֲמֹשֶׁה מִן-הַסּוּסִים הַנִּשְׂאָרִים אֲשֶׁר נִשְׂאָרוּ-בָּהּ הִנֵּם כְּכֹל-הַמּוֹן (הַמּוֹן) יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר נִשְׂאָרוּ-בָּהּ הִנֵּם כְּכֹל-הַמּוֹן יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר-תָּמוּ וְנִשְׁלַחָה

התכוון לזיהוי מדרשי בלבד, אלא להערכה חיובית שלהם, על שתיקנו בסיפורנו את מה שקלקלו בסיפור הקודם.

הרב סמט ראה להבנה זאת בדברי רב יוחנן, מהנאמר

6. בסיפור הבא שבראש פרק ח' ד':

**וְהַמֶּלֶךְ מְדַבֵּר אֶל גִּיחְזִי נַעַר אִישׁ הָאֶל־לֵהִים לֵאמֹר:
סִפְרָה נָא לִי אֵת כָּל הַגְּדֹלוֹת אֲשֶׁר עָשָׂה אֱלֹהִים עִמָּךְ.**

ומסתבר שבשעה שישב גיחזי לפני המלך לא היה גיחזי מצורע. אולם כיצד ניתן להבין זאת? והלא

7. בסוף פרק ה' גזר עליו אלישע (ה', כז)

"וצרעת נעמן תדבק בך ובזרעך לעולם"

ומייד נאמר שם

"ויצא מלפניו מצרע כשלג".

ניתן אמנם לנסות לענות על קושי זה באמצעות הכלל "אין מוקדם ומאוחר בתורה", ולהקדים את הסיפור שבפרק ח' לזה שבפרק ה'. אולם נראה שהנחת העבודה של חכמינו זכרונם לברכה במה שנוגע לסיפורים אודות אלישע, הייתה שהם מסודרים בסדר כרונולוגי. ואם כך הדבר, אנו חייבים להניח שגיחזי נרפא ברבות הימים מצרעתו. אולם אם כן, הרי לא נתקיימה גזרתו של אלישע - "וצרעת נעמן תדבק בך ובזרעך לעולם"!! על כך באים דבריו של ר' יוחנן ורומזים לתשובה: גיחזי ושלושת בניו נרפאו מצרעתם בזכות התיקון שתיקנו בסיפורנו את חטאם שבסיפור הקודם. בדבר שקלקלו – ברדיפת בצע בעיתוי שיש בו נזק חמור – בו תיקנו, ועל כן זכו להיוושע.

המצורעים במחנה ארם

על תחילת מעשיהם של המצורעים באהל הראשון "ויאכלו וישתו", שהרי רעבים הם, ולשם הצלת נפשם סיכנו עצמם ליפול למחנה ארם. ועתה, בראותם אהלים עמוסים בכל טוב, האם לא יחיו את נפשם לפני כל דבר אחר? אבל על המשך מעשיהם באותו אהל (ואף מחוצה לו) פסוק ח':

...וַיָּבֹאוּ אֶל אֶהֱל אֶחָד וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ

וַיִּשְׂאוּ מִשָּׁם כֶּסֶף וְזָהָב וּבַגְּדִים וַיִּלְכּוּ וַיִּטְמְנוּ

וַיָּשְׁבוּ וַיָּבֹאוּ אֶל אֶהֱל אַחֵר

וַיִּשְׂאוּ מִשָּׁם וַיִּלְכּוּ וַיִּטְמְנוּ.

יש לטעון כנגדם: בעיר שומרון גוועים אנשים ברעב, והמצורעים הללו מחזיקים בידם את המפתח להצלתם. העת לקחת כסף וזהב ובגדים? חמורה עוד יותר הטענה כנגדם על אשר עשו באהל השני. כאן כבר לא נאמר "ויאכלו וישתו", שכן את זאת עשו באהל הראשון כל צרכם. כל כניסתם לאהל זה לא הייתה אלא כדי לשאת רכוש ולהטמינו.

דרכי האגדה פרק ד). אולם יתכן שלדרשתו של ר' יוחנן ישנה סיבה נוספת ומשמעותית יותר.

הרב סמט מציע את ההסברים הבאים לדרשת ר' יוחנן: א. בסיפור אודות נעמן בפרק ה' התגלה לנו אלישע כמי שבידו לטהר מצורע. ואם עשה כן לנוכרי, שר צבאה של מדינת אויב, ודאי שעשה כן למצורעים בני עמו, ואלו וודאי התדפקו על דלתו של נביא הדור לשם כך.¹ ואם כך הדבר, מה פשר הימצאותם של ארבעה מצורעים אלו בשער שומרון? על כורחך, מצורעים אלו אינם ראויים לחסדו של אלישע, וזאת משום שהוא הוא שהענישם בצרעת, כנאמר

3. בסיום הסיפור אודות נעמן (ה', כז)

"וצרעת נעמן תדבק בך ובזרעך לעולם".

ב. קיים דמיון רב בין המסופר אודות גיחזי בפרק ה' לבין המסופר אודות ארבעת המצורעים בסיפורנו: כמו גיחזי גם הללו פעלו מתוך רדיפת בצע, והם נטלו והטמינו מעין אותם דברים שנטל גיחזי והפקיד בביתו.

4. ההקבלה בין גיחזי והמצורעים:

גיחזי המצורעים

(ה' כג) וַיֵּצֵר כְּכָרִים כֶּסֶף (ח) וַיִּשְׂאוּ מִשָּׁם כֶּסֶף וְזָהָב

וַיִּשְׁתּוּ חֲלָפוֹת בַּגְּדִים וּבַגְּדִים

(כד) ...וַיִּפְקֹד בְּבֵית ... וַיִּלְכּוּ וַיִּטְמְנוּ

עיקר הביקורת על מעשיו של גיחזי, כמו גם על מעשיהם של המצורעים, הוא על העיתוי שבו עשו את מעשיהם.

5. אלישע אומר לגיחזי (ה', כו)

"העת לקחת את הכסף ולקחת בגדים וזיתים..."

ואף המצורעים אומרים לעצמם (ט):

"לא כן אנחנו עשים, היום הזה יום בשרה הוא, ואנחנו

מחשים... ומצאנו עוון."

דמיון כפול זה מעלה את האפשרות לזהות את המצורעים עם גיחזי ובניו. אלא שלזיהוי זה ישנן השלכות על הערכת מעשיהם של המצורעים: אם בתחילת מעשיהם נתגלתה בהם אותה רדיפת בצע שבגללה לקו בצרעת, הרי משעה שנתנו אל לבם כי לא זו העת לקחת כסף ובגדים ומהרו לבשר את הישועה בשומרון, תיקנו את חטאו הקודם של גיחזי, מידה כנגד מידה!

על פי הסבר זה של הרב סמט, כאשר אמר ר' יוחנן על ארבעת המצורעים כי אלו הם גיחזי ושלושת בניו, לא

1 מובן שהשערה זו ניתנת להפרכה: ריפוי של נעמן מצרעתו היה אינטרס לאומי, ורק משום כך פעל אלישע לשם כך. אולם ריפוי כל המצורעים הישראלים היה בגדר ביטול חלקי של דיני הצרעת שבתורה, לפיכך התערבותו של אלישע בכך אינה בבירה.

את מה שהחליטו לעשות הם אכן עושים עוד באותו לילה (פסוק ז):

וַיָּבֹאוּ וַיִּקְרְאוּ אֶל שַׁעַר הָעִיר, וַיִּגִּידוּ לָהֶם לְאָמֹר:
בָּאנוּ אֵל מַחְנֵה אָרֶם, וְהִנֵּה אֵין שָׁם אִישׁ וְקוֹל אָדָם

כִּי אִם הַסּוֹס אֲסוּר וְהַחֲמֹר אֲסוּר וְאֵהָלִים פְּאֶשֶׁר הֵמָּה.
עתה, לאחר שמלאו המצורעים את חובתם, רובצת האחריות להצלתה של שומרון לפתחו של המלך.

בהמשך (י"א-ט"ו) מתואר עיכוב קל בהתגשמות הישועה: מלך ישראל נותן פירוש לבשורת המצורעים שאינו מתאים למציאות, ויש בו כדי לגרום להמשך מדיניות ה"שב ואל תעשה" בעיר הנצורה והרעבה. דבריו של מלך ישראל מראים לנו עד כמה רחוקה בעיניו אפשרות ההתגשמות של נבואת אלישע, ועד כמה אין הוא מאמין ואינו מצפה להתרחשותו של נס הצלה. אלא שפקוקו של מלך ישראל אינו קובע את התוצאה הסופית: עצת אחד מעבדיו מתקבלת, והמלך עצמו שולח שני רכב סוסים לבדוק את פשר דבריהם של המצורעים. השליחים מגלים את מה שאנו יודעים זה מכבר – כי הארמים נסו כל עוד נפשם בם, והם שבים אל העיר ומדווחים זאת למלך. עתה נפתח הפתח להתגשמות מלאה של נבואת אלישע המופיעה בסיומה של ההפטרה.

מדוע נבחרו מצורעים כשלוחי בשורת הצלה

אחת השאלות שנשאלות על פרשה זו היא: מדוע בחרה ההשגחה להפוך דווקא ארבעה מצורעים לשלוחי בשורת הצלה של שומרון? האם זהו כבודה של הנבואה שבפי אלישע, שתתממש בסיועם של אנשים טמאים? והלא הרבה שלוחים לו למקום, ומדוע לא נבחר שליח נכבד לבשר על הצלה?

רחל המשוררת, בשיר המתבסס על סיפורנו, חשה בחריפות רבה את הבעיה שאנו מתחבטים בה, ונתנה לכך ביטוי פיוטי-אקטואלי. וכך

10. כתבה בשירה 'יום בשורה' (מהדורת דבר עמ')

סא):

בשכבר הימים האויב הנורא

את שומרון הביא במצור;

ארבעה מצורעים לה בשרו בשורה

לא בשרו בשורת הדרור

כשומרון במצור – כל הארץ כולה,

וכבד הרעב מנשא.

אך אני לא אבה בשורת גאולה,

אם מפי מצורע היא תבוא.

הטהור יבשר וגאל הטהור

יתכן וניתן להסביר את התנהגותם עקב היותם מצורעים, היושבים בדד מחוץ למחנה. אפשר כי ישיבתם מחוץ לחומות העיר, בודדים ומרוחקים, טשטשה בהם את רגש האחריות כלפי אחיהם שבתוך העיר. והלא עצם השיקול שהביא אותם ליפול אל מחנה ארם מעיד על יציאתם מגורלה של העיר שומרון.

בין כך ובין אחרת, לא לזמן רב המשיכו המצורעים במעשיהם הנלוזים. ומצפונם (ולא גורם חיצוני) הביאם לשנות את דרכם: (פסוק ט"ו)

וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ: לֹא כֵן אֲנַחְנוּ עֹשִׂים

הַיּוֹם הַזֶּה יוֹם בְּשָׂרָה הוּא, וְאֲנַחְנוּ מְחַשִּׂים

וְחַפְּיָנוּ עַד אֹרֹךְ הַבֶּקֶר וּמִצָּאֵנוּ עוֹנֵן

וְעַתָּה לָכֵן וְנִבְאָה וְנִגִּידָה בֵּית הַמֶּלֶךְ.

רש"י ורלב"ג פירוש שניהם כי המילה 'עוון' בדבריהם פירושה 'עונש':

8. **רש"י:**

ומצאנו עוון – מתחייבים אנו למלכות.

9. **רלב"ג:**

אם אנחנו שותקים ונמתין עד אור הבקר, ידעו זה ישראל ומצאנו עונש על אשר לא בשרנו הבשורה הזאת.

מבחינה לשונית טהורה אין מניעה לפרש כך, שהרי מעשה וגמולו נוטים להתחלף תדיר בלשון המקרא.² אולם מבחינה עניינית קשה להבין מה ראו המפרשים להפך בחובתם של המצורעים. מדוע לא נפרש את המילה 'עוון' כ'חטא'. אז תהיה כוונת דבריהם כי חטא הוא להשהות בשורה טובה העשויה להציל חיי אדם, אף אם יש לכאורה הצדקה להשהיה זו, שכן הרי היא אך מלילה ועד בוקר (ובלילה אין רגילים לנוע בשדה).

ויתר על כן, איזה עונש צפוי להם? מי יידע שהקדימו לבוא למחנה ארם לפני שאר העם, ומי יבוא עמם חשבון על כך שלא הקדימו לבשר את בשורתם בעוד לילה?

כמו כן טוען הרב סמט, שסגנון דבריהם של המצורעים סגנון מרומם הוא, על גבול השירה, והוא מעיד על פאתוס מוסרי ('היום הזה יום בשרה, ואנחנו מחשים!'), ולא על חשבונות קטנים של פחד מפני עונש.

² הנה דברי ראב"ע בפירושו לספר בראשית ד', יג ד"ה "גדול עוני מנשא":

לפי דעתי העברים יקראו ה'עקב' – שכר, והעונש הרע הבא בעבור העון – חטאת. וכן "כי לא שלם עון האמורי" (בראשית ט"ו, טז); "אם יקרך עון בדבר הזה" (שמ"א כ"ח, ז); "ויגדל עון עמי" (איכה ד', ו). והטעם (- המשמעות בדברי קיון), כי זה העונש גדול, לא אוכל לסבלו.

הרי לנו בדבריו ארבעה פסוקים במקרא שבהם עוון הוא עונש.

ואם ידו לא תמצא לגאול –

אז נבחר לי לנפול ממצוקת המצור
אור ליום בשורה הגדול.

ספק אם מלך ישראל ואנשי שומרון הרעבים היו מצטרפים למסקנה בשירה של רחל, ומעדיפים "לנפול ממצוקת המצור, אור ליום בשורה הגדול" רק משום שבשורת הגאולה באה מפי ארבעה מצורעים. אולם ודאי גם הם הרגישו את הביזוי בכך שאת הבשורה הם שמעו מפי מצורעים, ואף הם היו מעדיפים כי "הטהור יבשר וגאל הטהור".

הרב סמט, מציע תשובה לשאלה זו בשתי רמות: ברמה הטכנית וברמה העקרונית.

מן הבחינה הטכנית, אנשי שומרון לא היו יכולים לגלות בעצמם את בריחתם של הארמים, שהרי הללו היו נצורים בעירם, אין יוצא ואין בא. מי יכול היה לגלות את בריחת הארמים? רק אנשים המצויים מחוץ לשומרון, ושבאפשרותם לנוע בחופשיות מן העיר אל מחנה ארם. אנשים כאלה בדיוק היו המצורעים. בנסיבות הרעב הכבד הם החליטו ליפול למחנה ארם ואיש לא היה יכול לעצור בעדם. נמצא כי דווקא מעמדם של המצורעים - מגורשים מעירם וחוליה אנושית רופפת שאינה שייכת לא לישראל ולא לארם - הוא שהפכם לשלוחים המתאימים לתפקיד המבשרים ברמה הטכנית.

אלא שתשובה זו אינה מספקת, שהרי דרכים רבות למקום למצוא שלוחים מתאימים לתפקיד זה, וניתן להעלות על הדעת תסריטים חלופיים שונים למה שאירע בפועל. לולי היו המצורעים ראויים בעיני ההשגחה לתפקידם מסיבות עקרוניות, מסתבר שהייתה מוצאת לה שלוחים אחרים מתאימים יותר. שאלתנו חוזרת אפוא למקומה.

ברמה העקרונית מציע הרב סמט, שהתשובה לשאלה, מדוע בחרה ההשגחה דווקא במצורעים כמבשרי ההצלה, טמונה בעצם השאלה: לא במאור פנים ניצלה שומרון מן הרעב ולא מחמת זכותה, אלא מתוך אילוץ של מעלה כביכול, שהרי "לא דבר ה' למחות את שם ישראל מתחת השמים". קצרה נפשו של ה' בעמל ישראל, כדברי הכתוב בספר שופטים, ומתוך כך הוא נחלץ להצלתם ברגע האחרון לפני קריסתה של שומרון מחמת הרעב הנורא. אופיו של הנס ופרטיו מעידים על כך כי אמנם ניצלה שומרון, אולם עלובה ישועתה:

- זמנו של הנס כששומרון הגיעה לשפל המדרגה, ולו היה נמשך הרעב לא הייתה לה עוד תקומה.
- הכרזת הנס שבפי אלישע מתייחסת רק לשינוי מחירי המזון, דהיינו להפסקתו המידית של הרעב,

ולא לשינוי מהותי במצבו של עם ישראל אל מול אויביו הארמים.

- נבואתו של אלישע נתקלת בפקפוק ובלעג.
 - השליחים המביאים את בשורת התגשמות הנבואה הם ארבעה מצורעים. המלך מפרש את בשורתם כמלכודת שטמנו הארמים.
 - לישראל ולמלכם אין כל תפקיד בהבאת הישועה. בריחת הארמים לא נעשתה בקשר למלחמתם עם ישראל, אלא מפני התערבות ה' הניסית.
 - לא זו אף זו: ישראל לא הבינו כלל את הנס שאירע. הם לא שמעו את הקולות שהשמיע ה' באזני הארמים, ולא היה בידם כל הסבר לבריחתם.
 - היציאה של העם לבזו את מחנה ארם נעשתה בלהיטות כה גדולה ומתוך אנדרלמוסיה, עד שאדם נרמס למוות על ידיהם.
- ההתבוננות במכלול סיפורנו מסירה עתה כל קושי מבחירתם של מצורעים לבשר את בשורת ההצלה. אדרבה, בחירה זו הולמת את אוירת הסיפור כולו. ואף על פי כן, זהו סיפור על נס הצלתה של שומרון מרעב נורא, שנעשה בחסד א-לוקי ולא בזכות תשובת אנשי שומרון

הפטרות פרשת מצורע

כידוע פרשת מצורע עוסקת ברובה ב"תורת המצרע ביום טהרתו". ונשאלת השאלה הרי הפטרותנו עוסקת במצורעים שלא נרפא נגעם, ושאינם יכולים אפוא להתחיל בתהליך הטהרה! הדין היחיד מדיני המצורע שקיומו מודגם בהפטרותנו הוא ישיבתם מחוץ לעיר,

11. בהתאמה למה שנאמר בתורה (ויקרא י"ג, מו)

"כל ימי אשר הנגע בו יטמא, טמא הוא, בדד ישב מחוץ למחנה מושבו".

אולם פסוק זה כתוב בפרשת תזריע, ואם כן הפטרותנו מתאימה להיות הפטרות תזריע!

ולכאורה, סיפור רפואת נעמן מצרעתו היה מתאים להפטיר לפרשת מצורע, שהרי הוא מתאר את דרכי רפואתו של נעמן מצרעתו עד שנטהר ממנה. הליך טהרתו של נעמן מצרעתו כמובן אינו תואם את הנאמר בתורה על "תורת המצרע ביום טהרתו", אולם דיני התורה מיועדים לישראלים ולא לנוכרים. אבל סיפורו של נעמן מבווה ביטוי נאמן להליך הנפשי הנחוץ למצורע כדי להיטהר, מה שאינו נזכר כלל בפרשת מצורע. ואם כן משלים סיפור זה את דיני טהרתו של המצורע בתורה, אבל סיפור זה הרי הוא הפטרות פרשת תזריע!

הַמְלֶאֶךָ יֵרֵד אֵלָיו וַיֹּאמֶר הִנֵּה-זֹאת הִרְעָה מֵאֵת ה' מֵה- אוֹחִיל לָהּ עוֹד .

ומציע הרב סמט, שנראה שהטעם לכך הוא בזוועה המתגלה בצעקת האישה אל המלך, ואין זה כבוד הציבור להשמיע באוזניו דברים כה קשים.

ובכן, היכן מתחילים את ההפטרה? בכך נחלקו המנהגים ומקורותיהם לשניים:

האשכנזים, הספרדים וכל המקורות הספרותיים האחרים (אשכול בשם הנגיד; רמזי רוקח; אבודרהם ועוד) מתחילים את קריאת ההפטרה שני פסוקים אחר כך (ז', ג) "וארבעה אנשים היו מצרעים..."

ומסביר הרב סמט, שההיגיון במנהג האשכנזים והספרדים הוא בכך שהעילה לקריאת הפטרה זו מתחילה בפסוק (ז', ג) "וארבעה אנשים היו מצרעים..."

הרי זהו הקשר שבין פרשת מצורע לבין הפטרה – הסיפור אודות המצורעים היושבים מחוץ לעיר – מחוץ למחנה. הסיפור אודות המצורעים מסיימים בעצם בפסוק י (או יא), ושם ראוי היה לכאורה לסיים גם את ההפטרה, אלא שהפטרה זו קצרה יותר מדי – פחות מעשרה פסוקים – ועל כן ממשיכים וקוראים את הסיפור עד לסופו בפסוק כ. אף עתה אין אורכה של ההפטרה אלא שמונה עשר פסוקים, בעוד שעל פי דין התלמוד צריך לקרוא עשרים ואחד פסוקים. אלא שכדברי הגמרא שם, ב"שליק עניינא" – בסיום עניין שלם די גם בפחות מעשרים ואחד פסוקים.

לעומתם, התימנים והאיטלקים פותחים

13. ב"ויאמר אלישע שמעו דבר ה'..." (ז', א)

א וַיֹּאמֶר אֱלִישֶׁע שְׁמְעוּ דְבַר-ה' כֹּה אָמַר ה' כַּעַת מָחָר סָאֵה-סֵלֶת בְּשֶׁקֶל וְסֵאתִים שְׁעָרִים בְּשֶׁקֶל בְּשַׁעַר שִׁמְרוֹן .
ב וַיַּעַן הַשְּׁלִישׁ אֲשֶׁר-לְמֶלֶךְ נִשְׁעַן עַל-יָדוֹ אֶת-אִישׁ הָאֱלֹקִים וַיֹּאמֶר הִנֵּה ה' עָשָׂה אֲרָבוֹת בְּשָׁמַיִם הִיְהִיֶה הַדָּבָר הַזֶּה וַיֹּאמֶר הַנֶּכֶח רֵאֵה בְּעֵינֶיךָ וּמִשָּׁם לֹא תֵאכַל .

וממשיכים וקוראים עד סוף הסיפור (ז', כ). מנהג זה מתועד ברשימת ההפטרות שמביא הרמב"ם בנספח לספר אהבה.³ ומסביר הרב סמט, שההיגיון במנהגם של

3 אין לסמוך ברשימת ההפטרות של הרמב"ם (וכן בנוסח התפילה שלו) על ספרי הרמב"ם הנדפסים, משום שהמדפיסים "תקנו" את דבריו על פי המנהגים שהם הכירו. במהדורת הרמב"ם "ד פשוטה" של הר"א רבינוביץ, המבוססת על כתב יד אוקספורד המאושר בחתימתו של הרמב"ם עצמו, נאמר:

זאת תהיה [תורת המצורע] – ויאמר אלישע וכו' וארבעה אנשים וכו' ומדלג עד ולא השליכם מעל פניו וכו' במלכים.

אכן, ניכר מדברי הרמב"ם שהוא הכיר את המנהג לפתוח את ההפטרה בז', ג "וארבעה אנשים היו מצרעים" (על מנהג זה ראה למעלה להלן), אך הוא מקדים את הקריאה לז', א. במה שנוגע לדילוג להמשך ספר מלכים י"ג, כג ראה למעלה להלן.

ואומר הרב סמט, שאכן, בשני חיבורים מן המאה ה-י"ד מתועד מנהג הפוך ממנהגו: בסדר טרויש לר' יהודה ב"ר אליעזר על פי יסוד רבו ר' מנחם ב"ר יוסף שליח ציבור (נדפס לראשונה בפרנקפורט דמיין תרס"ה) ובספר המחכים מאת בנו, ר' נתן ב"ר יהודה (קרקא תרס"ט) נאמר שמפטירין לפרשת תזריע ב"וארבעה אנשים היו מצרעין", ואילו לפרשת מצורע מפטירין בסיפור נעמן. ומסביר הרב סמט, שההיגיון במנהגו שלנו הוא שבסיפור המוקדם בסדר הכתובים ועוסק בצרעת – סיפור נעמן – מפטירין לפרשה הראשונה העוסקת בצרעת, ואילו בסיפור המאוחר יותר – סיפור ארבעת המצורעים – מפטירין לפרשה המאוחרת יותר, פרשת מצורע.

כאמור סיפור ישועת שומרון ע"י המצורעים משמש הפטרה לפרשת מצורע (וכן הוא משמש הפטרה גם כאשר פרשות תזריע ומצורע נקראות יחדיו בשנים פשוטות). אלא שעל פי כל מנהגי הקריאה הנוהגים כיום והמתועדים במקורות הראשונים, אין חפיפה בין סיפורנו בשלמותו לבין ההפטרה.

המכנה המשותף לכל המנהגים הוא שהם מתחילים את הקריאה באמצע הסיפור.

12. חלקו הראשון של הסיפור (ו', כד-לג) אינו נקרא לפי שום מנהג.

כד וַיְהִי אַחֲרֵי-כֵן וַיִּקְבֹּץ בֶּן-הַדָּד מֶלֶךְ-אַרֶם אֶת-כָּל-מַחֲנֵהוּ וַיַּעַל וַיֵּצֵר עַל-שִׁמְרוֹן . כֹּה וַיְהִי רָעַב גָּדוֹל בְּשִׁמְרוֹן וְהָיָה צָרִים עָלֶיהָ עַד הָיִיתָ רֵאשׁ-חַמּוֹר בְּשָׁמַיִם כְּסָף וְרַבַּע הֶקֶב חָרִי (דב) (-יוֹנִים בְּחַמְשָׁה-כְּסָף . כו וַיְהִי מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל עֹבֵר עַל-הַחֲמָה וְאִשָּׁה צָעָקָה אֵלָיו לֵאמֹר הוֹשִׁיעָה אֲדֹנָי הַמֶּלֶךְ . כז וַיֹּאמֶר אֶל-יוֹשָׁעַד יְהוָה מֵאִן אוֹשִׁיעַד הַמֶּן-הַגֶּרֶן או מֶן-הַיָּקֵב . כח וַיֹּאמֶר-לָהּ הַמֶּלֶךְ מֵה-לֶךְ וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה הַזֹּאת אָמְרָה אֵלַי תְּנִי אֶת-בְּנֶךָ וְנִאכְלָנוּ הַיּוֹם וְאֶת-בְּנֵי נֹאכַל מָחָר . כט וַנִּבְשַׁל אֶת-בְּנֵי וְנִאכְלָנוּ וַאֲמַר אֵלֶיהָ בַּיּוֹם הָאֶחָד תְּנִי אֶת-בְּנֶךָ וְנִאכְלָנוּ וַתַּחֲבֹּא אֶת-בְּנָהּ . ל וַיְהִי כִשְׁמַע הַמֶּלֶךְ אֶת-דְּבָרֵי הָאִשָּׁה וַיִּקְרַע אֶת-בְּגָדָיו וְהוּא עֹבֵר עַל-הַחֲמָה וַיֵּרָא הָעָם וְהָיָה הַשָּׂק עַל-בְּשָׂרוֹ מִבַּיִת . לא וַיֹּאמֶר כֹּה-יַעֲשֶׂה-לִּי אֱלֹקִים וְכֹה יוֹסֵף אִם-יַעֲמֹד רֵאשׁ אֱלִישֶׁע בֶּן-שָׁפֵט עָלָיו הַיּוֹם . לב וְאֱלִישֶׁע יֹשֵׁב בְּבֵיתוֹ וְהִזְקִינִים יֹשְׁבִים אֵתוֹ וַיִּשְׁלַח אִישׁ מִלִּפְנֵי בְּטָרִם יָבֵא הַמֶּלֶךְ אֵלָיו וְהוּא אָמַר אֶל-הִזְקִינִים הֲרֵאיתֶם כִּי-שָׁלַח בֶּן-הַמֶּרְצַח הַזֶּה לְהַסִּיר אֶת-רֵאשֵׁי רְאוּ יָבֵא הַמֶּלֶךְ סִגְרוֹ הַדֹּלֶת וְלַחֲצֹתֶם אֹתוֹ בַּדֹּלֶת הַלּוֹא קוֹל רִגְלֵי אֲדֹנָיו אַחֲרָיו . לג עוֹדְנוּ מִדְּבַר עַמֶּם וְהִנֵּה

יהודי תימן ואיטליה (שיסודו ברמב"ם) הוא בהנחה שההפטרה שנקבעה אינה רק הסיפור אודות המצורעים, אלא הסיפור השלם שבתוכו משובץ סיפור המצורעים. סיפור זה הוא אמנם בן שלושים פסוקים, אולם את עשרת הפסוקים הראשונים ניתן להשמיט בלא לפגוע בהבנת הסיפור בהמשך, וראוי לעשות כן מן הטעם שכתבנו לעיל. לעומת זאת, את הפסוקים ז', א-ב לא ניתן להשמיט מן ההפטרה, שכן הסיפור כולו בהמשך תלוי בפסוקים אלו. אין צריך לומר שפסוקים טז-כ תלויים בנבואת אלישע, אלא אפילו סיפור המצורעים לא בא אלא כדי להוציא את נבואת אלישע מן הכוח אל הפועל. ובאמת קשה להבין כיצד המנהג האחר ממשיך בקריאת הסיפור עד לסופו: והרי בלא פסוקים א-ב אין אפשרות להבין כלל את פסוקים טז-כ!.

יתר על כן, טוען הרב סמט, מבחינת נבואת אלישע, שתי הפסקאות הללו – נבואת אלישע (ז', א-ב) והתקיימותה (טז-כ) הן עיקר הסיפור, וכל שאר חלקי הסיפור לא נועדו אלא "לשרת" את שתי הפסקאות הללו, בכך שהם נותנים להן רקע ונסיבות.

הכללת שני הפסוקים א-ב בהפטרה גם מקרבת אותנו לעשרים ואחד פסוקים הדרושים, אולם חסר עדיין פסוק אחד. והנה בעיה זו נפתרת על פי דברי הרמב"ם ועל פי מנהג התימנים והאיטלקים בכך שמדלגים להמשך ספר מלכים (אין בכך שום בעיה הלכתית כדברי המשנה (מגילה כד ע"א) "מדלגין בנביא" וכהגבלות הברייתא שם ו"בלבד שלא ידלג מסוף הספר לתחילתו") ומוסיפים את הפסוק י"ג, כג:

וַיְחַן ה' אֶתְּם וַיִּרְחַמֶם וַיִּפֶן אֲלֵיהֶם לְמַעַן פְּרִיתוּ אֶת אַבְרָהָם יִצְחָק וַיַּעֲקֹב וְלֹא אָבָה הַשְּׁחִיתֶם וְלֹא הַשְּׁלִיכֶם מֵעַל פְּנֵיו עַד עֵתָה.

הוספת פסוק זה, לא זו בלבד שהיא משלימה את פסוקי ההפטרה לעשרים ואחד, אלא גם פותרת בעיה נוספת: הסיפור מסתיים ב'דבר רע' "וירמסו אתו העם בשער וימת", ודבר נדיר הוא שמסיימים הפטרה בפורענות. ויש לתמוה מדוע זה מנהג האשכנזים והספרדים. אולם על פי מנהגם של בני תימן ובני איטליה מסיימים ב'דבר טוב'.

ודבר טוב זה הוא סיכום נאמן של סיפורנו: חנן את שומרון בסיפורנו וריחם על תושביה לא בזכות מעשיהם – כי אין בהם מעשים – אלא למען בריתו עם האבות, ומפני ש"עד עתה" לא הגיע הזמן להשליכם מעל פניו – לכן "לא אבה השחיתם". פסוק זה מבאר את הסיבה לנס שהתרחש בסיפורנו מחד, אך לא פחות מכך, את אופיה "העלוב" של הישועה כפי שעמדנו עליו לעיל.